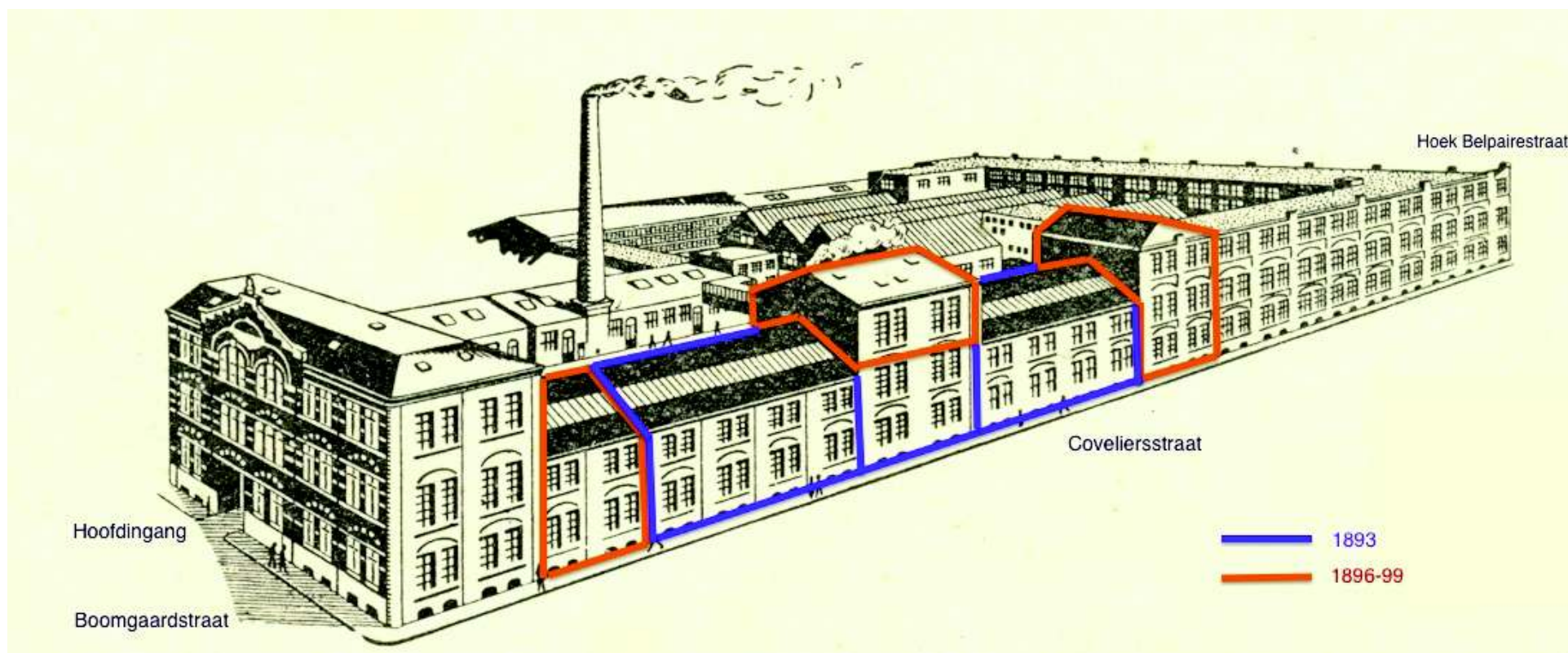

CHE rapport
Coveliersstraat 2, Berchem
voor GANDS - projektontwikkeling, Antwerpen

ATEA 1927

Mimi Debruyne, mimiberchem@gmail.com, tel 0473 700285

Juli 2015

Met bijzondere dank

Aan Jan Verhelst en de Vrienden van het ATEA museum die hun fotoarchief en kennis bereidwillig en enthousiast ter beschikking hebben gesteld.

INHOUD

Geraadpleegde literatuur	2
Geraadpleegde archieven	2
Korte historiek van het bedrijf	3
Bouwhistorische achtergrond van het werkhuis	4
Oprichting van / licht en lucht in de fabriek	4
Energie in en uitbreiding van de bestaande werkhuisen	6
Dragende constructie	8
Historische inrichting van het werkhuis	10
Gelijkvloers	10
1 ^{ste} verdieping	11
2 ^{de} verdieping	14
Uitbreiding van het bedrijf	15
Bouwhistorische vergelijking met soortgelijke bedrijven en werkhuisen	19
Evaluatie van het werkhuis	21
Schematische voorstelling op plan	21
Toekomstperspectief	28

Geraadpleegde literatuur

HIMLER, A., *Stapelhuizen en opslagplaatsen*, in: BAETENS, R., *Industriële revoluties in de provincie Antwerpen*, Antwerpen, 1984, p.341-358.

Inventaris Onroerend Erfgoed, ID 216651

STROOBANTS, R., *Nutsbedrijven IV. Telegrafie en telefonie*, in: BAETENS, R., *Industriële revoluties in de provincie Antwerpen*, Antwerpen, 1984, p. 441-442.

Geraadpleegde archieven

AVATEAM (Archief Vrienden van het ATEA Museum)

Historische foto's en mondelinge informatie

KAA (Kadasterarchief mutatieschetsen)

Huidig kadastraalnummer: Antwerpen 21, Afdeling Berchem, 1ste afdeling, Sectie B, 248v2

Historisch verloop: 1892/28 (248a1), 1893/41 (248e1f1), 1896/40 (248g1), 1897/20 (248l1), 1901/41 (248p1), 1908/49 (248r1), 1911/64 (248s1), 1912/67 (248x1), 1921/46 (248x1), 1928/78 (248e2)

PAA (Provincie archief: milieuvergunningen)

1895-1896

1926

SAA (Stadsarchief: bouwvergunningen en milieuvergunningen)

Bouwvergunningen: 1892 (956#758), 1896 (373#115, 956#1096, 956#1222, 1539#872), 1920 (961#6263, 961#6270), 1927 (961#8915)

Milieuvergunningen: 1991 (25#58730)

Publicaties en brochures:

373#1 VERHEGGEN, W., *ATEA –Historiek. Een geschiedkundige schets van de Ateliers de Téléphonie et d' Electricité d' Anvers*, in: Info, 1977, p. 5-8.

373#65 ATEA, brochure 1937

373#105 ATEA, brochure 75 jaar, 1967

373#106 ATEA, brochure 100 jaar, 1992

373#213 VERHELST, J. , *Fragmenten uit de ATEA geschiedenis*, Mortselsel, 2008. (j.verhelst@gmail.com)

Het bedrijfsarchief – sinds 1919 ATEA, nadien sinds 1999 Siemens – zou naar verluidt grotendeels zijn ondergebracht in de Belgische hoofdzetel van Siemens te Huizingen. Dit archief werd echter niet geraadpleegd voor dit rapport.

Korte Historiek van het bedrijf¹

Nadat de Bell Telephone Manufacturing Company in 1882 in Antwerpen was opgericht door 2 Amerikaanse bedrijven, stichtten de gebroeders De Groof in 1892 een concurrerend bedrijf met Antwerps kapitaal, de Antwerp Telephone and Electrical Works, kortweg ATEA. De nieuwe firma maakte nagenoeg dezelfde telefoons als Bell, waar de gebroeders De Groof eerder de laan waren uitgestuurd, maar verbreedde haar terrein met elektrische toestellen. De naam ATEA zou in de loop van de geschiedenis behouden blijven, zij het dat het actieterrein van het bedrijf steeds opnieuw verlegd werd van aanvankelijk handbediende telefooncentrales in binnen- en buitenlandse steden (Moskou en Sint-Petersburg, maar evenzeer Odessa, Roma, Milano en Torino, als Glasgow, Canterbury, Warschawa, Lodz, en zelfs Vera Cruz in Mexico...) naar de productie van meetinstrumenten (vanaf 1919 na de instorting van de markt ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog) en in 1926 naar telefonie-automatisering na de overname van het bedrijf door een Brits-Amerikaanse holding met verankering in Chicago en Liverpool (die de noodzakelijke Strowger-technologie leverde). Tijdens de crisisjaren werd echter tijdelijk overgeschakeld op de productie van straatverlichting en verkeerssignalisatie (1929-30).

Het spreekt voor zich dat de herhaalde heroriëntering van het bedrijf fundamentele gevolgen had voor de uitbouw van de productie eenheden en dus ook voor het gebouwenarsenaal. Was de productie tot 1917 nog een artisanale aangelegenheid met veel ateliers voor de schrijnwerkerij van de telefooncentrales, dan werd deze vanaf 1926 geïndustrialiseerd om vanaf 1957 over te schakelen van elektromechanische op elektronische technologie. Alle technologische innovaties betekenden de aanpassing/uitbreiding van de productie en van gebouwen (in 1926 heeft de grootste uitbreiding plaats gevonden met het hoekgebouw Coveliersstraat / Belpairestraat, dat ca. 1950 nog werd verhoogd met 2 bouwlagen). De laatste grote verbouwing betrof het nieuwe entreegebouw in 1957 in de Boomgaardstraat.

Parallel met deze omschakelingen veranderde het uitzicht en het materiaal van de telefoons: van hout en metaal (tot 1920), naar metaal (1928), bakeliet (1931), zamac, een zinklegering om te eindigen bij plastic (ca. 1960). Tenslotte schakelde het bedrijf over van 'hardware', naar 'software': zo lanceerde ATEA in 1980 het eerste betaal-telefoontoestel ter wereld! Intussen had ATEA echter haar locatie in Berchem verlaten en overgebracht naar het industrieterrein van Herentals (1972) om er een nieuwe telecommunicatie unit uit te bouwen. Omdat ATEA nagenoeg het hele bouwblok omvatte tussen de Boomgaardstraat, de Coveliersstraat, de Belpaire- en de Wijnstraat zou het jaren duren voor de site zich herstelde van deze aderlating...

En zo werd het oude werkhuis in de Coveliersstraat 2 aan Brouwerij De Coninck (hoek Mechelsesteenweg / Boomgaardstraat) verkocht, die deze ruimte vooral als garage en parkeerplaats gebruikte. Omdat hiervoor geen aanpassingen aan het gebouw vereist waren, bleef het zo goed als onaangetast – met alle voor- en nadelen van dien. Het werd niet verbouwd, maar het werd ook niet goed onderhouden. Nu, 120 jaar later, is het dringend aan renovatie / restauratie toe.

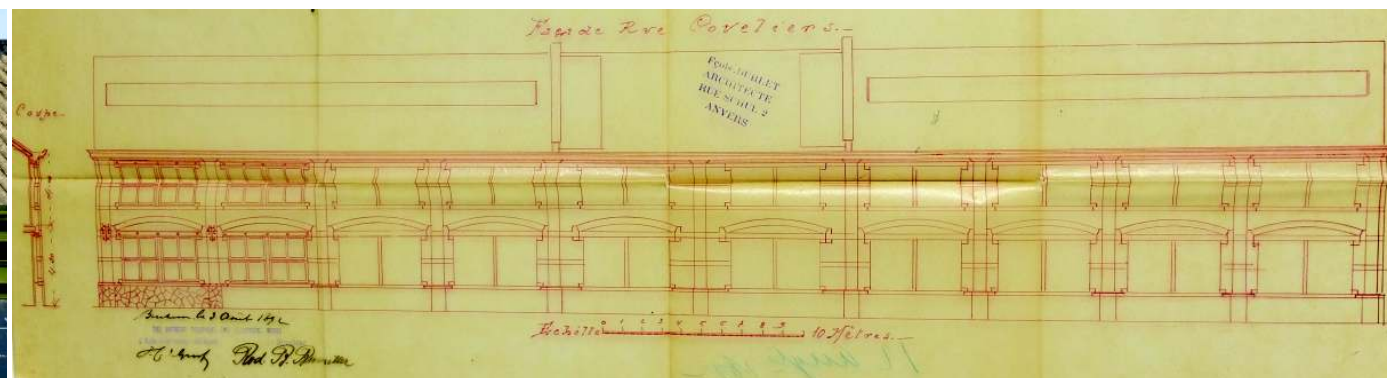
¹ VERHELST, J., *Fragmenten uit de ATEA geschiedenis*, Mortsel, 2008, p. 1-7.

Bouwhistorische achtergrond van het werkhuis

Oprichting van / licht en lucht in de fabriek

Op 20 april 1892 verscheen in het Staatsblad de oprichting van 'The Antwerp Telephone and Electrical Works'.² Het kersverse bedrijf voor de vervaardiging van telefoontoestellen neemt op 25 april zijn intrek in een deel van de voormalige tapijtfabriek in de Coveliersstraat 2.³

In augustus van datzelfde jaar wordt een bouwaanvraag ingediend: het gaat om een eenvoudig gevelplan, gedateerd 3 augustus 1892, met de stempel van architect François Durllet en gesigneerd door de bedrijfsvoerders. Deze aanvraag wordt gegund op 12 augustus 1892.⁴ Op dit gevelplan staan slechts 10 van de 14 latere traveeën. Merkwaardig genoeg houdt het kadastraal volume van 1893 en 1896 hiermee geen rekening.⁵ Dit eerste werkhuis had 4 identieke traveeën aan weerszijden van 2 iets bredere traveeën, die door hoge zijmuren van de rest van het werkhuis zijn gescheiden (muursporen op het gelijkvloers en op de 1ste verdieping getuigen hier nog van) en had geen doorlopende lichtstraten in het zadeldak, wel hogere daklichten aan weerszijden van de scheimuren.

afb. 1: huidige halve travee links

afb. 2: 1ste gevelplan van architect Durllet, gevoegd bij de bouwaanvraag van 1892

Noteer dat dit gevelplan (1892) slechts een zeer summiere kijk geeft op het volledige fabriekscomplex dat toen bij de nog bestaande Coveliersateliers is gevoegd dat zich achter dit werkhuis uitstrekte en waarvan het was gescheiden door een echte 'straat', parallel aan het werkhuis (afb.3). Voor de aanmaak van de eerste telefoontoestellen waren immers zeer verschillende productie afdelingen vereist, gaande van schrijnwerkerijen tot smidsen: tot 1926 was de behuizing van telefoons immers van hout terwijl het binnenwerk van koper en metaal was.

² Staatsblad 20 april 1892, nr. 971.

³ PAA, AN-18950601: brief van 01.06.1895 van Clément de Cazenave, afgevaardigd-bestuurder van ATEA aan de Gouverneur

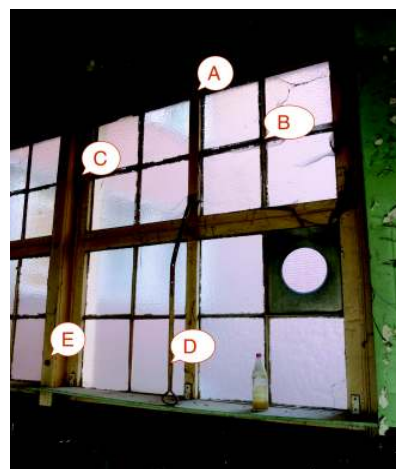
⁴ SAA, 956#758

⁵ KAA, mutatieschets 1893/41: vermoedelijk werd deze mutatieschets eerst na de uitbreiding met 4 traveeën in 1896 uitgetekend. Nu blijven er nog 13,5 van deze 14 traveeën over: de 1ste van deze 14 traveeën werd gehalveerd door de nieuwbouw (1957) op de hoek van de Boomgaardstraat (afb. 1). Op kelderniveau

is de oude buitenmuur van het oorspronkelijke werkhuis nog aanwezig.

afb. 3

afb. 4

afb. 3: de 'fabrieksstraat' tussen de achtergevel van het werkhuis aan de Coveliersstraat (rechts - A) en de lage gevel van andere ateliers (B) op het ogenblik dat de arbeiders de fabriek verlaten richting Boomgaardstraat 22 (het hoofdgebouw). Ook nu nog is de achtergevel van het hoge werkhuis op het gelijkvloers wit geschilderd – vroeger wit gekalkt - een maatregel die vooral de hygiëne van de arbeiders beoogde (afb. 11). Op de achtergrond de fabrieksschouw in het midden van het bedrijf (C): van hieruit kregen de machines in de verschillende afdelingen hun stoomkracht.

afb. 4: origineel houten raamkader (A) met ijzeren roeden indeling (B) en kantelend bovenlicht (C) met ijzeren trekstaaf (D) - aan weerszijden van een holle gietijzeren staander (E) in de achtergevel op de 1ste verdieping van het werkhuis

Beide werkhuisen – de lage ateliers en het hoge werkhuis langs de Coveliersstraat - vertoonden dezelfde structuur: opgetrokken in baksteen met grote raampartijen (deels in hout deels in gietijzer) zodat de ateliers goed konden worden verlucht. Dat was een noodzaak want het werk was 'vervuilend' en de controle streng voor die tijd. Zo ver kon worden nagegaan dienden de lage ateliers (B) onder meer voor *'décapage, nickelage et polissage des métaux'*: ze werden verlucht op natuurlijke wijze *'par des lattes ou cheminées d'appel d'air'* (categorie1).⁶ De ateliers in het hoge werkhuis (A) waren minder vervuילend (categorie 2): hier werkten zo'n 300 arbeiders en arbeidsters in de *'menuiserie, polissage des bois et des ateliers des métaux'*. Deze lokalen werden op mechanische wijze verlucht *'par un ou plusieurs ventilateurs, aspirant l'air aussi près que possible des meules mécaniques – le débit total du ou des ventilateurs, ne sera pas inférieur à 60m³/minute'*.⁷

Door te voldoen aan deze eisen werd door de Bestendige Deputatie een milieuvergunning toegewezen aan ATEA voor de volgende 30 jaar.⁸

⁶ PAA, AN-18951108: brief van 11 augustus 1895 van de Inspecteur Ingénieur de Travail aan ATEA

⁷ PAA, AN-18960611: brief van 11 juni 1896

⁸ PAA, AN-18960624: brief van 24 juni 1896 van de Gouverneur aan de Gemeente Berchem

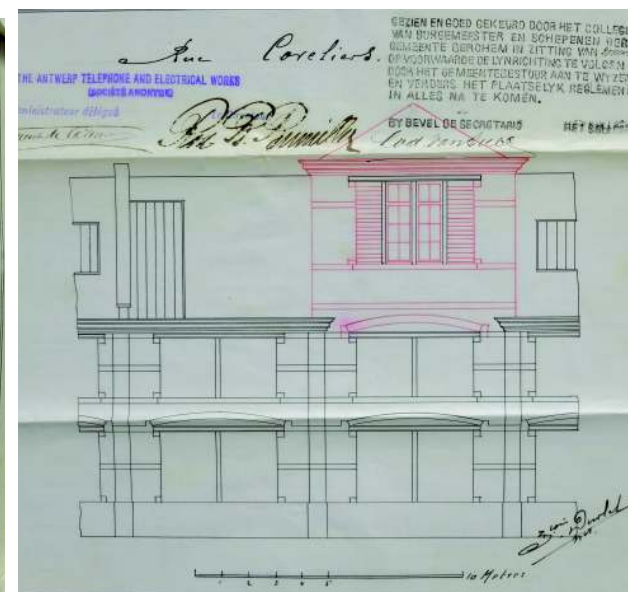
Energie in en uitbreiding van de bestaande werkhuizen

Hoewel het hier om een fabriek ging 'ter vervaardiging van alle werktuigkundige en elektrische toestellen' was stoomaandrijving nog de gangbare energie. Daarom werd van bij het in werking treden van de fabriek een aanvraag ingediend voor het plaatsen van een stoomketel van 59 paardenkracht,⁹ die door de gemeente vergund werd op 24 februari 1893.¹⁰ De stoomketel stond vlakbij de fabrieksschouw (afb. 3 - C).

Het bedrijf floreerde zodanig dat reeds in 1896 een aanzienlijke uitbreiding volgde met een nieuwbouw van 3 bouwlagen op de hoek van de Boomgaardstraat en de Colveniersstraat - eveneens een ontwerp van François Durlet maar met meer grandeur opgevat, in het bijzonder de monumentale entree die uitgaf op de fabrieksstraat (afb. 5).¹¹ De nieuwe raampartijen waren nog groter dan die in het werkhuis van 1892. Tegelijk werden 2 extra traveeën tussen het hoekgebouw en het werkhuis opgetrokken,¹² en werden de twee middelste traveeën met een extra tweede verdieping verhoogd (afb. 6).¹³

afb. 5

afb. 6

⁹ PAA, AN-18950601: brief van 01.06.1895 van Clément de Cazenave, afgevaardigd-bestuurder van ATEA aan de Gouverneur PAA, AN-18951014

¹⁰ PAA, AN-18960205.

¹¹ SAA, 956#1096: plan gesigneerd 'François Durlet', gedateerd 2 maart 1893 en goedgekeurd op 6 maart 1893.

¹² Nochtans is er geen verschil tussen het kadastrale volume van het werkhuis in 1893/41 en 1897/20!

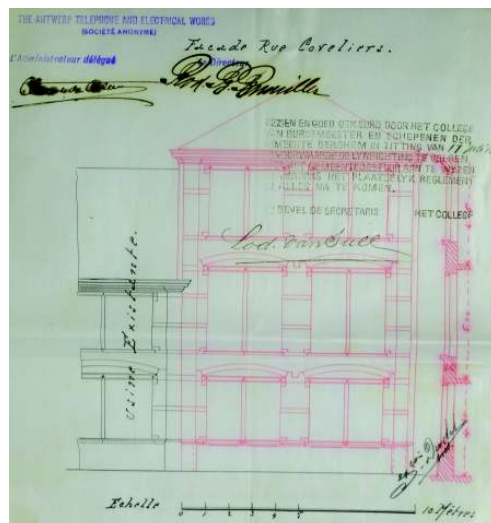
¹³ SAA, 956#1222: plan gesigneerd 'François Durlet', gedateerd 19 maart 1893 en goedgekeurd op 20 maart 1896.

Eveneens in 1896 werden de twee uiterst rechtse traveeën toegevoegd (afb. 7):¹⁴ ze hebben net als het hoofdgebouw in de Boomgaardstraat 3 bouwlagen en een afgewolfd dak met kleine platte lichten.¹⁵ De nieuwe ramen vertonen dezelfde structuur als die van 1892, alleen hebben ze een andere indeling (afb. 8-9-10-11).

afb. 8

afb. 8: origineel raam 1ste verdieping (1893)

afb. 9

afb. 9: plan van de 2 uiterst rechtse traveeën (Durlet, 1896)

afb. 10

afb. 10: zicht op dezelfde 2 rechtse traveeën in de Coveliersstraat

afb. 11

afb. 11: zicht op dezelfde 2 rechtse traveeën maar nu vanop de parking (voormalige 'fabrieksstraat') gezien

Zowel de gevels als de constructieve onderdelen van de nieuwbouw van 1896 sloten aan bij het bestaande gebouw van 1892. Durlet werkte daarvoor samen met een ingenieursbureau dat de plannen uitstekende voor de roostering van de dubbele ijzeren I-balken waarop de bakstenen troggewelfjes steunden van de kelder en van het gelijkvloers evenals de houten plafonds van het gelijkvloers (afb. 12 en 13).¹⁶

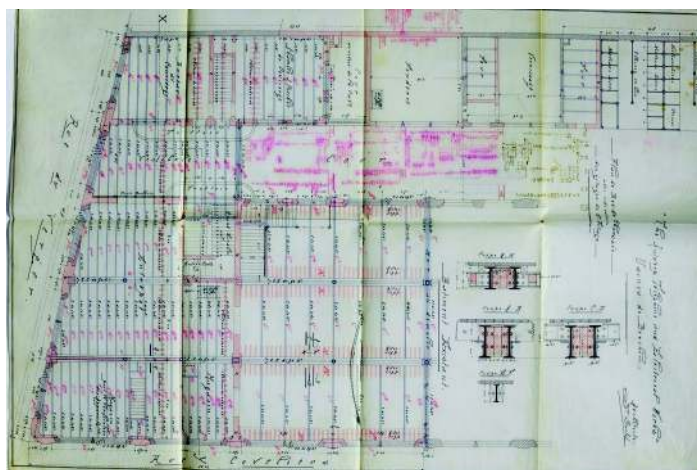
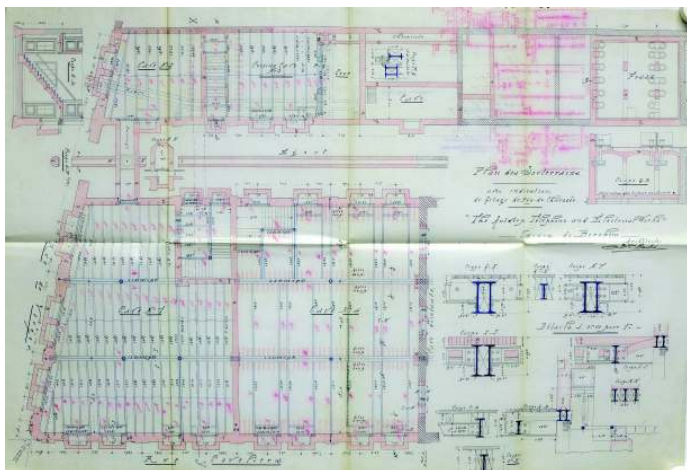
¹⁴ SAA, 1539#872: plan gesigneerd 'François Durlet', aangevraagd op 14 juli 1896 en gedateerd / goedgekeurd op 17 juli 1896. Zie ook KAA, mutatieschets 1897/20.

¹⁵ Vergelijk met plan 956#1222 van de 2 middelste traveeën, waarop ook een afgewolfd dak is voorzien, maar dat niet is uitgevoerd.

¹⁶ SAA, 373#115: 2 plannen gesigneerd 'François Durlet', aangevraagd op 10 februari 1896 en gedateerd / goedgekeurd op 22 maart 1896.

Dragende constructie

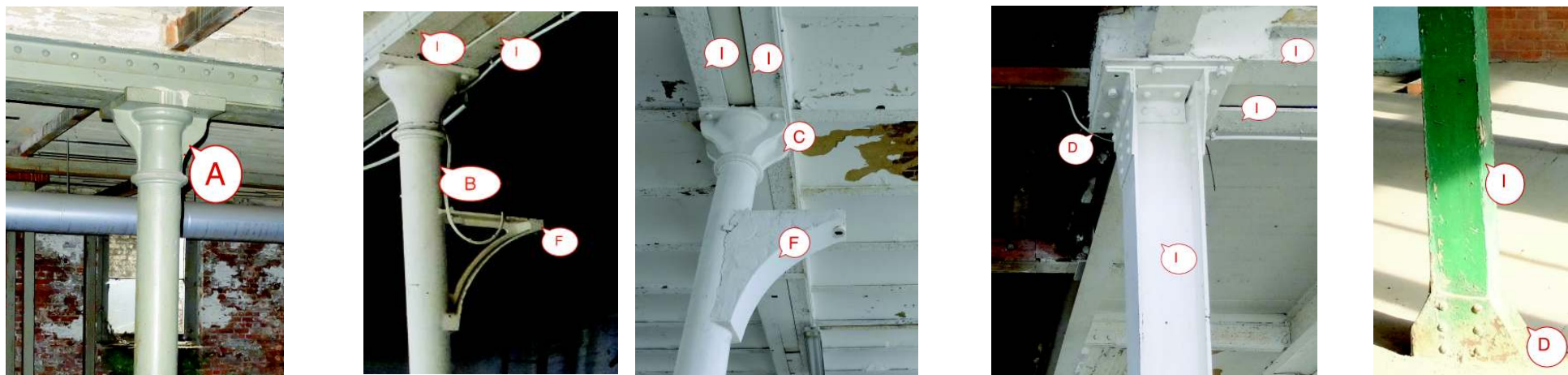
De ijzeren I-balken worden ondersteund door gietijzeren kolommen: op het niveau van de kelder zijn er slechts 2 kolommen met vleugelmoerkapitelen bewaard (afb. 14-A), de overige zijn vermoedelijk weggebroken bij het gieten van de betonnen vloer op het gelijkvloers (aanvankelijk was dit een bakstenen vloer). Op het gelijkvloers zijn alle 16 kolommen nog bewaard: 2 verschillende types wisselen elkaar af (afb. 15-16, B-C). Een 3de type kolom (afb. 17-D) in de 2 middelste en de 2 uiterst rechtse traveeën – samen 8 kolommen – bestaat uit een verticale I-balk met bovenaan 2 dwars geklonken trapeziumvormige plaatvormige stutten, die de dubbele I-balken van de roostering dragen. Hetzelfde type kolom op de 1ste verdieping is in een bepleisterd ijzeren net 'ingepakt': in totaal gaat het om 10 kolommen in de 2 middelste en de 2 uiterst rechtse traveeën plus 5 kolommen die het valse plafond in de noordelijke helft dragen (afb. 18).

afb. 12: roostering met I-balken op -1 (kelders hoofdgebouw Boomgaardstraat-Coveliersstraat) - afb. 13a: idem – op het gelijkvloers

afb. 13b: gelijkvloers – noordelijke helft

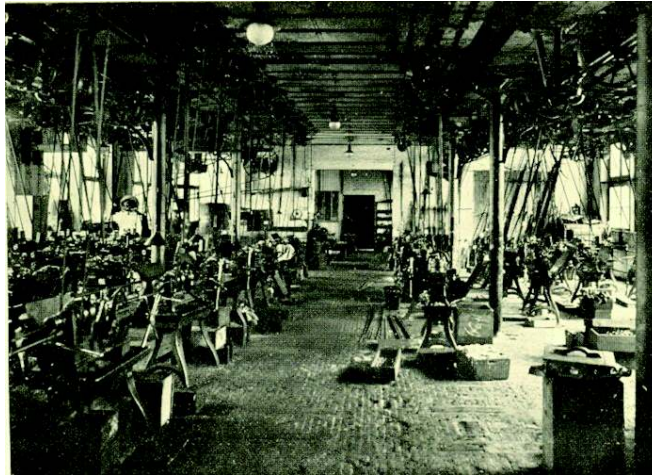
afb. 14: originele gietijzeren kolom met vleugelmoerkapiteel (A op -1) - afb.15 -16 -17: originele roostering met kolommen en deels troggewelfjes (B, C, D op 0) - afb. 18: verticale 'ingepakte' I-balk (D op +1)
 De ronde gietijzeren kolommen (B en C, 1893) hebben een uitkragende kwartboog (F) om het centrale aandrijvingsstelsel van de machines te dragen (afb. 20). Het laatste type kolom – de verticale 'geklonken' I-balken (D) - ondersteunen de roosteringen van de 2 middelste (1893) en de 2 uiterste rechtse traveeën (1896-99), en dit zowel op het gelijkvloers als op de 1ste verdieping, waar ze verborgen zitten onder een bepleisterd net (vermoedelijk van de jaren 50).
 Ook op het gelijkvloers varieert de roostering: zo rust de tegelvloer in de zuidelijke helft van de 1ste verdieping op dubbele I-balken en troggewelfjes (afb. 19) en de planken vloeren in de noordelijke helft op dubbele I-balken en een houten roostering (afb. 13b).

afb. 19: gelijkvl. – zuid. helft

Historische inrichting van het werkhuis¹⁷

gelijkvloers

afb. 20a

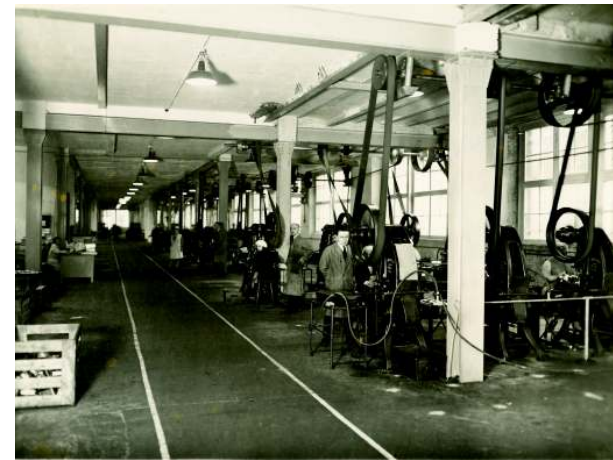

afb. 20b

afb. 20ab: beide foto's zijn vermoedelijk vanuit de zuidel. helft (troggewelfjes loodrecht op de straat) naar het midden genomen
 afb. 20a: de scheimuur van de middelste travee (achteraan) is nog duidelijk zichtbaar (vermoedelijke datering voor 1899)
 afb. 20b: de scheimuur is verwijderd (datering duidelijk later zie de verlichting)

afb. 21a

afb. 21b

afb. 21ab: beide foto's tonen de noordelijke helft (vlakke roostering) – afb. 21b: vooraan de 2 middelste traveeën met deels troggewelfjes //straat

¹⁷ Foto's: AVATEAM – ter beschikking gesteld door Jan Verhelst en gelokaliseerd door de auteur

1ste verdieping

afb. 22a

afb. 22b

afb. 22a: vermoedelijk de noordelijke helft (plankenvloer en scheimuur met de 2 middelste traveeën) (ca. 1900)

afb. 22b: hetzelfde atelier onder dezelfde Polonceau-spanten – alleen de activiteit verschilt

afb. 22c: vermoedelijk hetzelfde atelier maar hier gezien voor de scheimuur - met op de voorgrond een afgewerkte telefooninstallatie (ca. 1910?)

afb. 22de: vermoedelijk de zuidelijke helft in een latere fase (elektrische verlichting) met zicht op de scheimuur van de middelste traveeën, die nu is doorbroken en gestut door verticale 'geklonken' I-balken - op de voorgrond links zogenaamde 'candlestick' telefoons op de tafels tussen de kolommen van de 2 uiterst rechtse traveeën (22d - ca 1920?) en tegelvloer (22 e - 1927-29?).¹⁸

afb. 23a: noordelijke helft met zicht vooraan op de middelste traveeën, de '*service salaire*' - richting Boomgaardstraat (1949)

afb.23b: noordelijke helft met zicht op het tekenbureau langs de Colveniersstraat met daarachter de dienst verkoop, de '*service achats*' (1949)

afb. 23c: noordelijke helft met zicht op de commerciële dienst achteraan langs de fabrieksstraatkant, de '*service commercial*' (1949)

¹⁸ Datering Jan Verhelst, in mail 19/7/2015

afb. 23d: noordelijke helft met zicht op de technische dienst, voor de trap naar de 2de verdieping (1949)

afb. 23c: noordelijke helft met zicht op het tekenbureau rechts van de middengang, langs de Colveniersstraat (1949)

afb. 24a: dezelfde noordelijke helft met zicht op de scheidwand van de 2 middelste traveeën – afb. 24b: plafond, dat niet langer opgehangen is aan de Polonceau-spanten maar aan een raster van I-balken, die in het midden ondersteund worden door verticale 'ingepakte' I-balken (2015)

afb. 25: in de zuidelijke helft is het plafond (in betonraster) nog steeds opgehangen aan de oude Polonceau-spanten

2de verdieping

afb. 26a: 2 middelste traveeën (ca. 1940?)

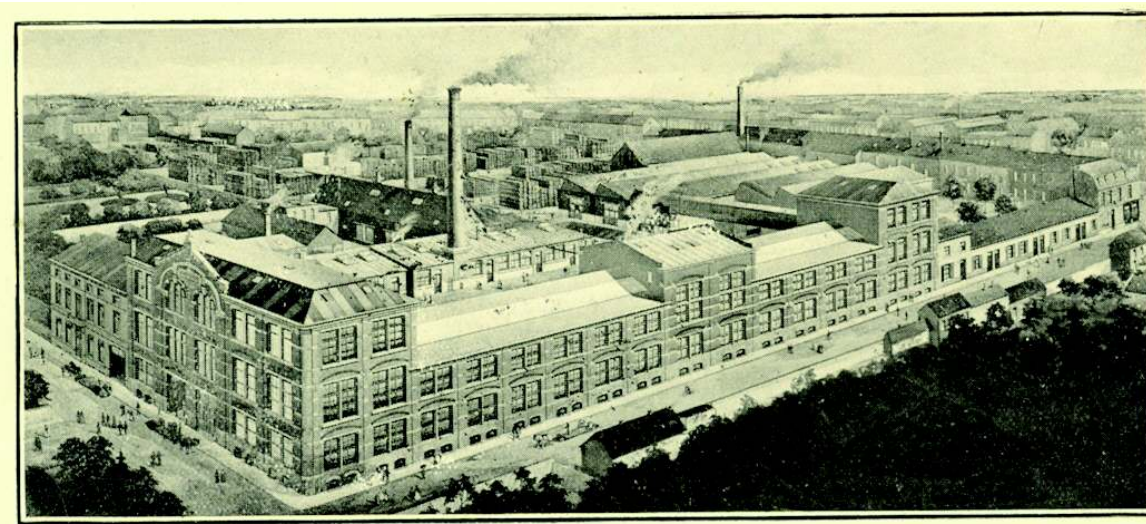

afb. 26b: dezelfde locatie – richting Coveniersstraat (2015)

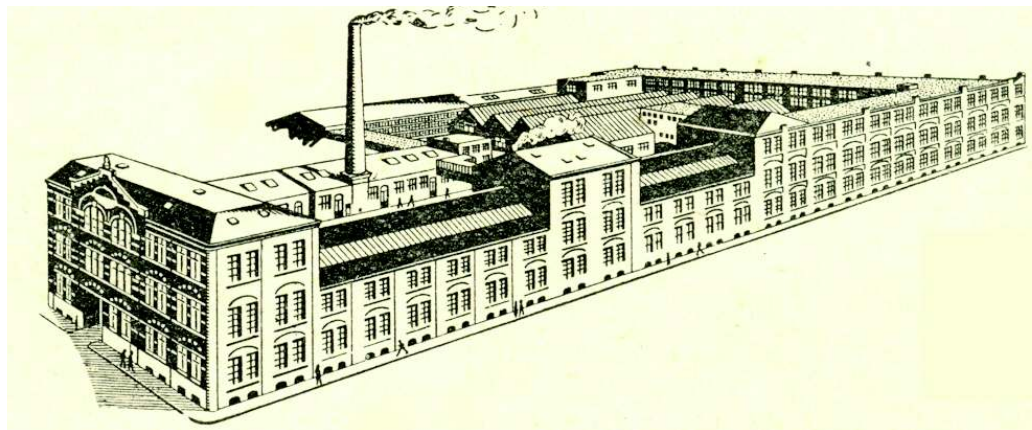
afb. 26c: richting Boomgaardstraat

Uitbreiding van het bedrijf

afb. 27: ATEA voor 1920

De arbeiderswoningen rechts van de 2 uiterst rechtse traveeën maakten reeds in 1912 deel uit van het bedrijf;¹⁹ in 1921 werden de buitendeuren van deze vroegere woningen dicht gemetst,²⁰ en in 1927 werden ze alle afgebroken en vervangen door de nieuwbouw van architect L. De Vroey (afb. 31ab).²¹

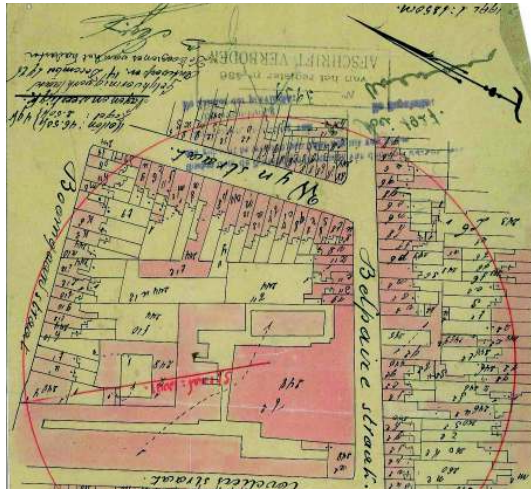

afb. 28: ontwerp ATEA complex met de uitbreiding van 1927

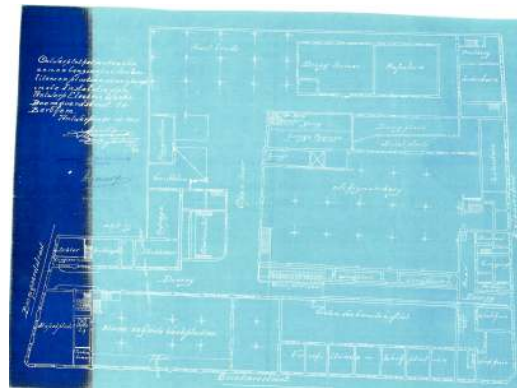
¹⁹ KAA, mutatieschets 1912/67.

²⁰ SAA, 961#6263 en 961#6270: zowel de deuren van de woningen in de Coveliersstraat als in de Ridderstraat (de huidige Belpairestraat).

²¹ SAA, 961#8915: plannen gesigneerd 'L. De Vroey', gedateerd 1 juni 1927 en goedgekeurd op 5 juli 1927.

afb. 29a
30

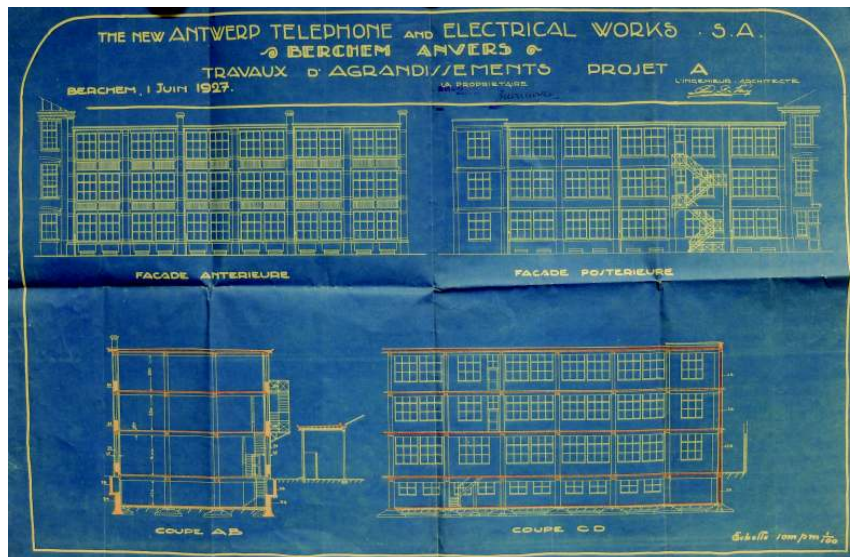
afb. 29b

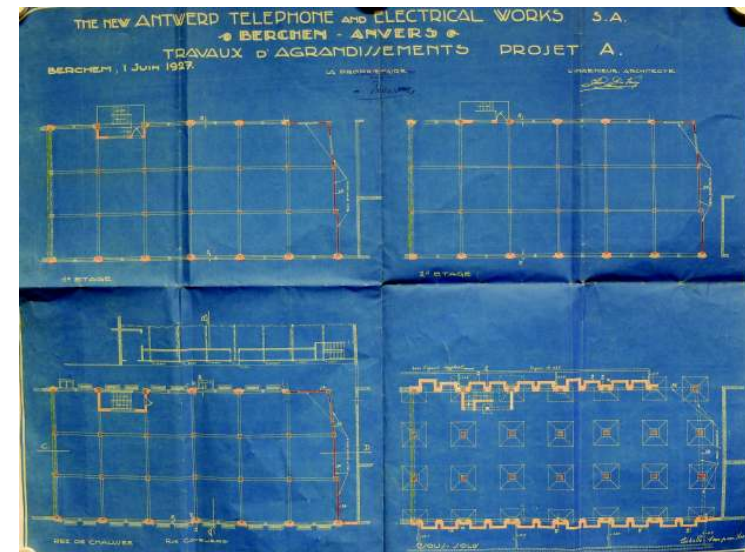
afb.

afb. 29ab: kadasterplan van 14.12.1926²² voor de uitbreiding met de nieuwbouw van De Vroey naast het plan van 22.11.1926

afb. 30: de 3 bouwlagen van de uitbreiding De Vroey + de 2 bouwlagen van de jaren 50 naast de 2 rechte traveeën van Durlet in de Coveliersstraat

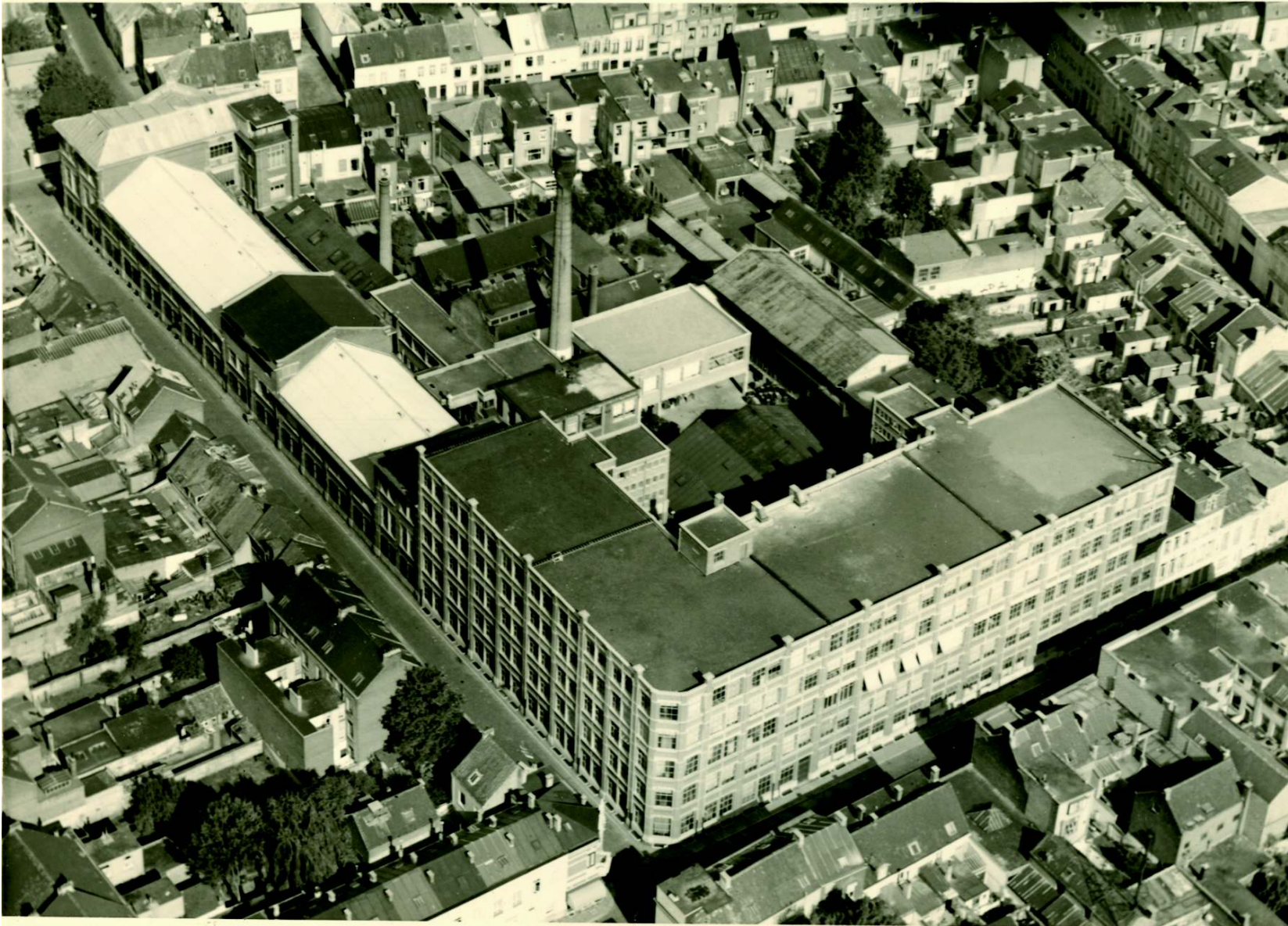
afb. 31a

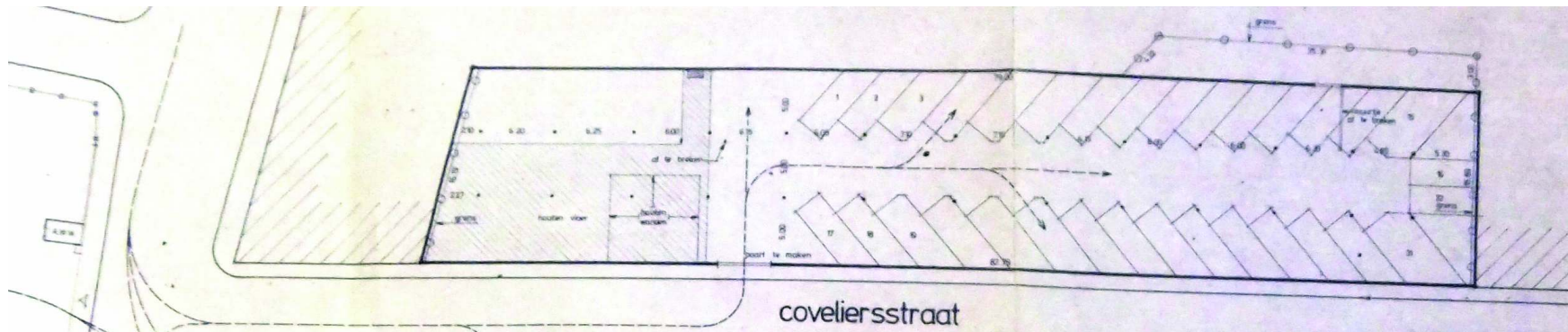
afb. 31b

afb. 31a: gevelplan van de uitbreiding De Vroey in de Coveliersstraat - afb. 31b: plattegronden van de uitbreiding op niveau -1, 0, +1, +2

²² PAA, het kadasterplan werd gekopieerd in functie van een commodo & incommodo bevraging van de buurt voor de plaatsing van een benzineput van 600L. Ontwerp tot het maken van een benzineput, plan gedateerd 22.11.1926

afb. 32: Vermoedelijk ca. 1950 is tegelijk met de verhoging van het hoekgebouw (met 2 bouwlagen) ook de bedaking van het oude werkhuis in de Coveliersstraat vernieuwd - aan de buitenzijde met eternit golfplaten (zonder lichten), aan de binnenzijde met plafonds onder de Polonceau-spanten

afb. 33: inrichting van het gelijkvloers van het werkhuis in 1986 met parkeerplaatsen voor brouwerij De Coninck, de nieuwe eigenaar van het pand na het vertrek van ATEA naar Herentals in 1972²³

afb. 34a

afb. 34b

afb. 34a: na de verhuizing van ATEA naar Herentals in 1972 werd het hele complex verkocht, verkaveld en met nieuwe functies ingevuld: zo komt het dat er nu, op de plaats van de oude fabrieksstraat met de fabrieksschouw en de ateliers, een parking is voor de bezoekers van het 'Huis van de Sport' (de voorbouw van het provinciegebouw, Boomgaardstraat 22), en de 'Congreszalen' (de achterbouw van hetzelfde complex, Coveliersgebouw genaamd) – zicht op de deels witgekalkte achtergevel van het werkhuis, met daarnaast één der nieuw aangebouwde congreszalen

afb. 34b: zicht vanuit het werkhuis op de parking de gerenoveerde vleugel De Vroey in de Belpairestraat.

²³ SAA, 1986.03.20

Bouwhistorische vergelijking met soortgelijke werkhuizen

Met haar 800 werklieden bekleedde ATEA, 'The Antwerp Telephone and Electric Works' bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog een sleutelpositie in de productie van telefoontoestellen en handbediende telefooncentrales voor de binnen- en de buitenlandse markt naast 'BELL Telephone Manufacturing Company', dat in de Boudewijnstraat gevestigd was.

Behalve dat beide bedrijven een gelijksoortige ontwikkeling hebben doorgemaakt lijken ook hun fabrieksgebouwen sterk op elkaar. Zo is 'den Bell' hoewel gesticht in 1882, in 1896-97 opnieuw opgebouwd aan de zuidkant van de Boudewijnstraat naar de plannen van architect Jean-Laurent Hasse, gebouw dat in 1925 opgenomen is in een nieuwbouw van de architecten F. Blockx en J. De Braey, die deze nieuwbouw deels lieten aansluiten bij het concept van Hasse, die bovendien sterk lijkt op de uitbreiding van het bouwblok van De Vroey (1927) op de hoek van de Coveliersstraat-Belpairestraat. (afb. 36).²⁴ Alleen is van het oude gebouw van Hasse (1896-97) in de Boudewijnstraat nagenoeg niets over – dit in tegenstelling tot het werkhuis van François Durllet (1893 & 1896-99) in de Coveliersstraat, met zijn 2 / 3 bouwlagen, 14 traveeën, bakstenen lijstgevels op breukstenen plint (gemarkeerd door doorlopende banden van natuursteen en traveeën indelende pilasters met sierankers), grote rechthoekige vensters met gietijzeren overspanning en ontlastingsboog', en dit in het verlengde van het bouwblok van De Vroey (1927) met zijn 3 later 5 bouwlagen 'met respectievelijk 9 (Coveliersstraat) en 14 traveeën (Belpairestraat), een constructie van gewapend beton en baksteenmet-selwerk op een sokkel van arduin, met ritmerende lisenen, markante witgeschilderde lateien en tussenstijlen, contrasterend met vernieuwde ramen' (afb. 35ab).²⁵

afb. 35ab

afb. 36

afb. 35ab: ATEA bouwblok Durllet (1893-99) in de Coveliersstraat, naast dat van De Vroey (1927) op de hoek Colveniersstraat - Belpairestraat
 afb. 36: BELL bouwblok van Hasse (1897) en Blockx – De Braey (1925) op de hoek van de Sint-Laureisstraat en de Dierxcsensstraat

²⁴ HOOFT, E., Inventaris Onroerend Erfgoed, ID: 6770.

²⁵ PLOMTEUX, G., Inventaris Onroerend Erfgoed, ID: 216651

Toch gaat het hierover de buitenkant van dit gebouw. De binnen structuur van het werkhuis van Durllet staat echter veel dichter bij die van de laat-19de-eeuwse pakhuizen met holle gietijzeren kolommen met vleugelmoerkapitelen en openingen voor de transmissie-assen, onder vakwerkliggers die de overspanning dragen. Holle gietijzeren kolommen waren sinds 1860 in gebruik in de Antwerpse pakhuizen: hun druksterkte was immers 20x zo groot als die van hout, waardoor er minder kolommen nodig waren om een ruimte te overspannen en er dus veel plaats gewonnen werd voor de opstelling van de machines. Bovendien verminderde hierdoor het brandgevaar. Om dezelfde reden waren ook de ijzeren Polonceau-spanten bijzonder attractief. Vraag is welke bedaking hier werd toegepast: de oudste foto's (1901) laten vermoeden dat het hier om betimmerde zinken reamdamken ging met lange brede lichtstraten (zie de zinknaden op afb. 22b), terwijl de golfplaten bedaking terug gaat op een naoorlogse aanpassing.

Een soortgelijke constructie van een deels betimmerde, deels beglaasde overkapping op Polonceau-spanten en holle gietijzeren kolommen is terug te vinden in het hoofdgebouw van 'Elixir d' Anvers' in de Haantjeslei 132, een ontwerp van Jules Hofman uit 1894 (afb. 37).²⁶ Niet toevallig lijkt de voorgevel van dit gebouw in neo-Vlaamse renaissance stijl bijzonder sterk op de oorspronkelijke voorgevel van het hoofdgebouw uit 1896-99 van François Durllet in de Boomgaardstraat 22 (afb. 38).

afb. 37

afb. 38

afb.

39

voorgevel van Hofman, Haantjeslei (1894)

voorgevel van Durllet, Boomgaardstraat (1896-99)

voorgevel van Durllet, Indiëstraat (1897)

Eveneens in 1897 bouwde Durllet een fabriek voor het vervaardigen van scheepswerktuigen in de Indiëstraat 10-12 (afb. 39).²⁷ Ook hier gaat het om een beglaasde overkapping op Polonceauspanten maar behalve de 3-ledige segmentboogvensters in de voorgevel, is de structuur van het gebouw en van de gevel anders opgevat.

²⁶ PLOMTEUX, G., & STEYAERT, R., Inventaris onroerend erfgoed: ID 6829.

²⁷ PLOMTEUX, G., & STEYAERT, R., Inventaris onroerend erfgoed: ID 6887.

Evaluatie van het werkhuis

Los van de bouwhistorische en stilistische kenmerken van dit werkhuis, die in de vorige paragraaf zijn besproken door het te situeren in zijn architecturale context, heeft dit gebouw een bijzondere betekenis omdat het aan de basis ligt van de vroege ontwikkeling van het op één na oudste Antwerps telecommunicatiebedrijf met wereldwijde uitstraling. 'Den BELL' was dan wel het oudste bedrijf, het was wel opgericht met Amerikaans en niet met Belgisch kapitaal. Bovendien is van het 19de-eeuwse Bell gebouw zo goed als niets overgebleven, terwijl het hier gaat om het oudste bewaarde relict van het meest authentieke onderdeel van de vroegere ATEA-fabriek. Het mag dan nog om een eenvoudig werkhuis gaan, het heeft door zijn vroegere bestemming als productiecentrum van de eerste handbediende telefooncentrales (tot 1917) en van de eerste automatische telefooncentrales (na 1919) een hoge industrieel-archeologische en cultuurhistorische waarde verworven.

Bovendien is het gebouw zo goed als volledig intact – zij het enigszins gehavend - bewaard. Binnen de Antwerpse stapelplaatsen van het laatste kwart van de 19de eeuw, neemt het geen uitzonderingspositie in, maar het is wel één van de zeer weinige overblijvende vertegenwoordigers van deze ontwikkeling binnen de stadsring, waardoor het hier om een zeldzaam relict gaat.

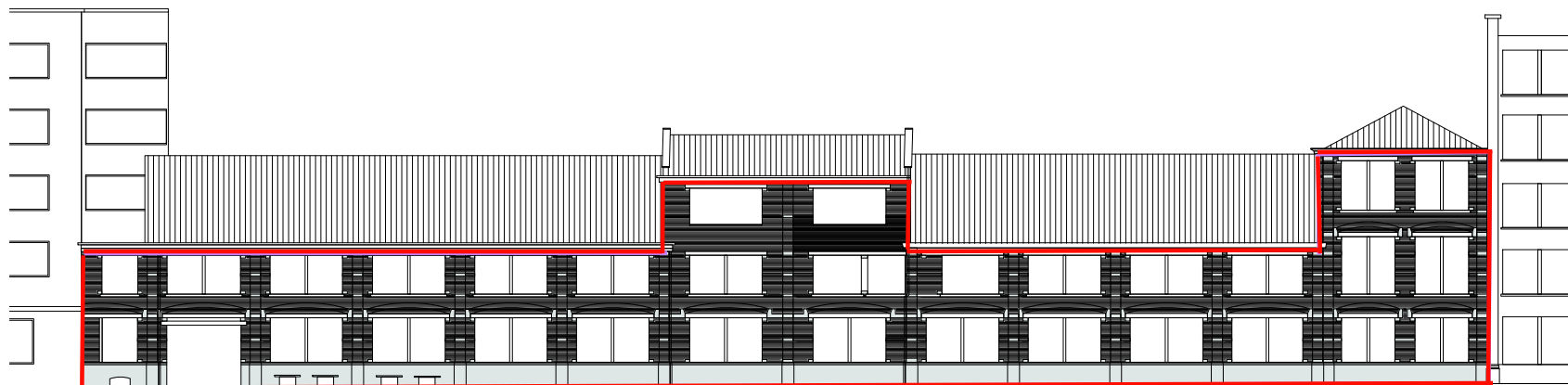
Hierdoor neemt dit gebouw door zijn unieke combinatie van historische, bouwhistorische, cultuurhistorische, industrieel-archeologische en stedenbouwkundige waarden een unieke plaats in, waardoor het een hoge monumentwaarde heeft en bijgevolg in aanmerking komt voor de bescherming als monument.

Tenslotte en niet toevallig, hebben recent het MAS (Museum aan de Stroom) maar vooral de Vrienden van het ATEA-museum een breed onderzoek opgestart naar de resterende telefoontoestellen en bedrijfsproducten van het vroegere ATEA-bedrijf, die het functioneren en de ontwikkeling van de pre-telecommunicatie-periode kunnen illustreren. Zoals eertijds de uitvinding van de stoommachine voor een maatschappelijke omwenteling heeft gezorgd bij de overgang van de pre-industriële naar de industriële maatschappij, hebben intussen elektrische toestellen en telecommunicatie het dagelijkse leven van de hedendaagse mens niet minder diepgaand veranderd bij de overgang van de industriële naar een post-industriële maatschappij. Naast geschreven en gedrukte documentatie en toestellen allerhande, illustreert ook dit vroege productiehuis deze razendsnelle ontwikkeling: ATEA Antwerpen bestaat niet meer sinds 50 jaar (verhuizing naar Herentals in 1972), maar ook daar zit de klad in sinds de overname door SIEMENS-Duitsland (1995). Intussen lijkt het oude ATEA bedrijfsarchief in handen van SIEMENS te zijn, dat intussen gehuisvest is op 5 verschillende locaties in België met elk een veelvoud aan verschillende specialisaties op het vlak van telecommunicatie en elektronica....

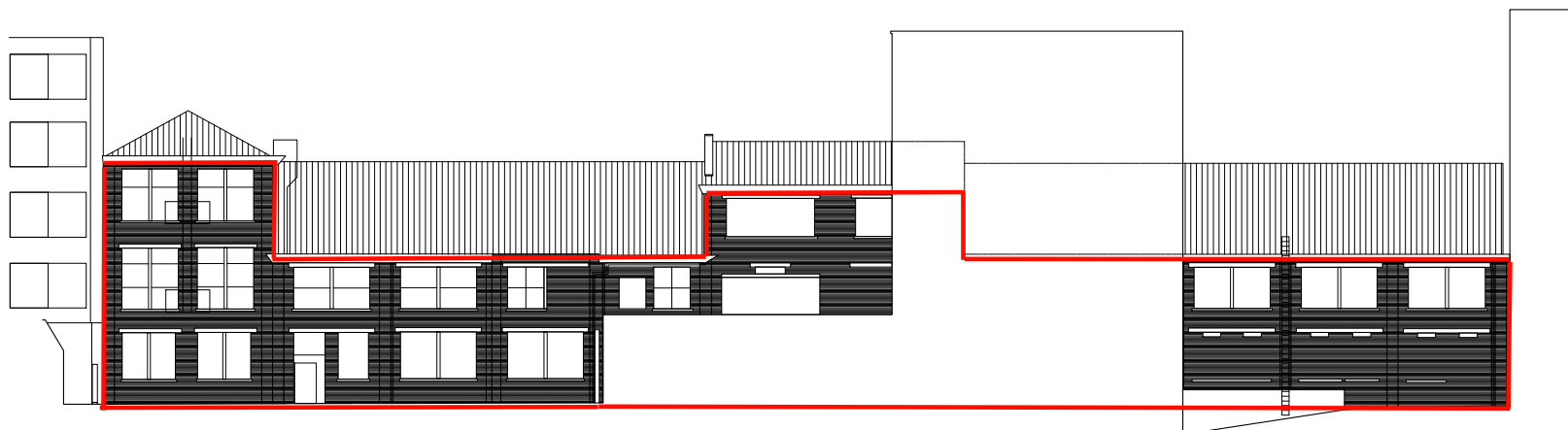
Schematische voorstelling op plan

Het hele gebouw, gevels, snedes, kelder, gelijkvloers, 1ste en 2de verdieping worden achtereenvolgens systematisch getaxeerd op hun monumentwaarde, waarin 3 gradaties worden onderscheiden:

- hoge monumentwaarde – maximaal te behouden en waar nodig te restaureren en te renoveren in functie van het originele materiaal en vormgeving
- positieve monumentwaarde – te behouden en te renoveren
- indifferente monumentwaarde – te herinterpreteren in functie van de herwaardering van het oorspronkelijke materiaal en vormgeving

hoge monument-waarde
gabarit te behouden en gevels maximaal te herstellen in de oorspronkelijke staat

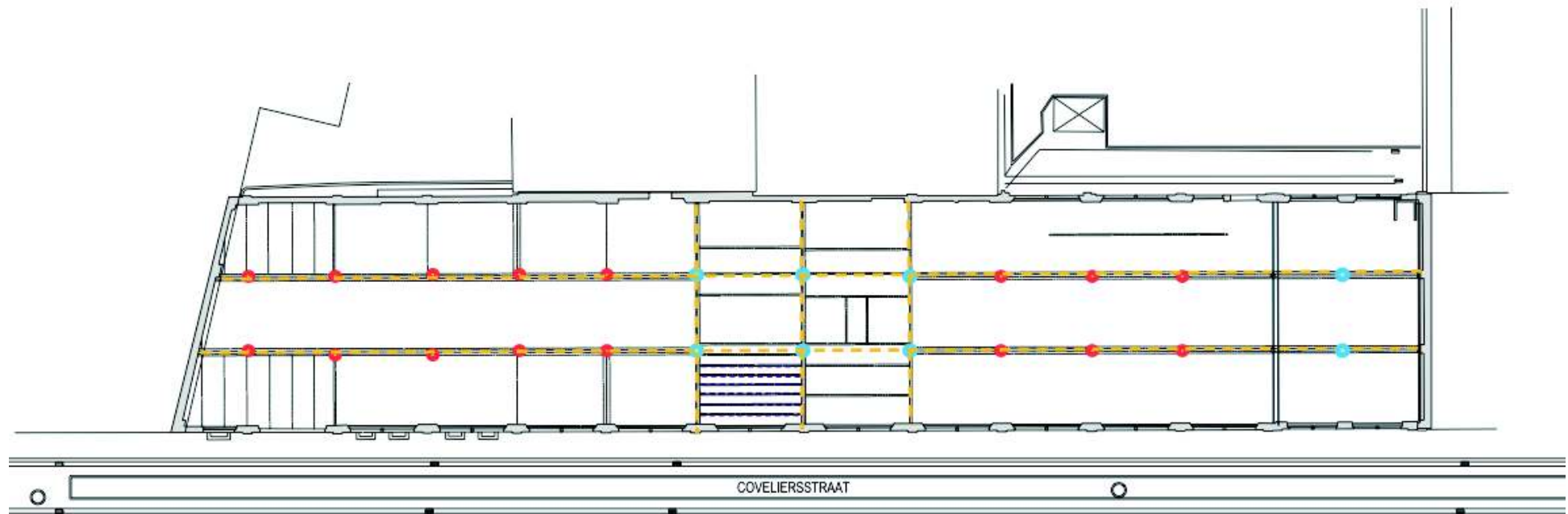

BOUWING VAN EEN INDUSTRIEEL PAND TOT CITYLOFTS

AANZICHTEN
IN DE SITUATIE
INCINI EN LOOTENS IR. ARCHITECTEN BVBA

15/06/2015

01 5 10M

hoge monument-waarde

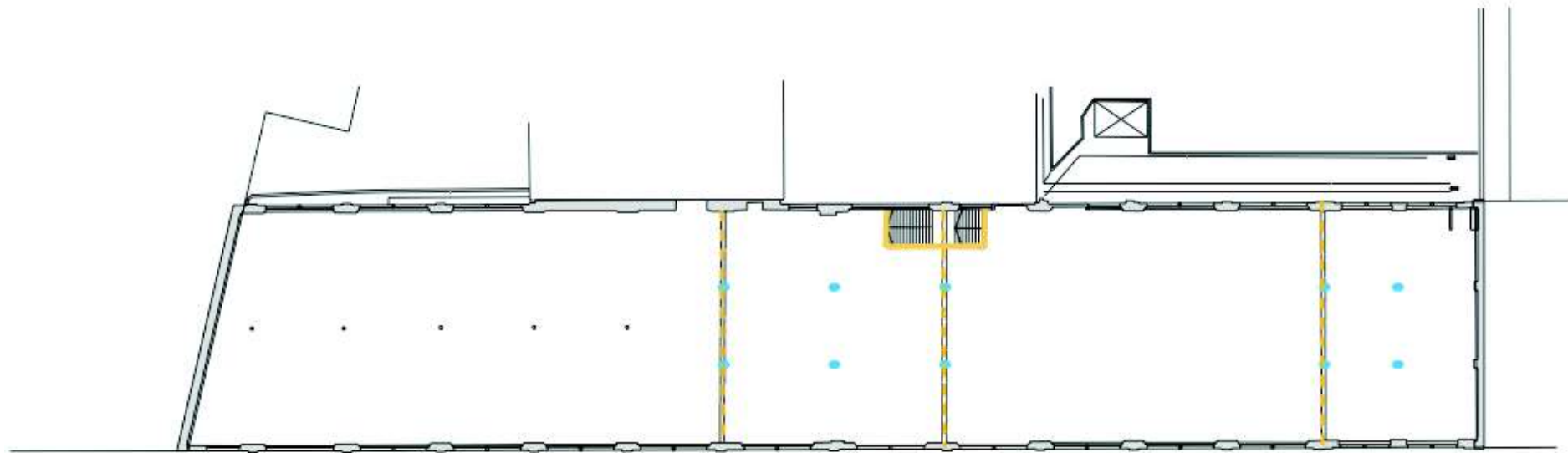
- 16 gietijzeren kolommen in situ te bewaren
- 8 geklonken kolommen in situ te bewaren
- - - dubbele I-balken te bewaren
- - - troggewelfjes te bewaren

VERBOUWING VAN EEN INDUSTRIEEL PAND TOT CITYLOFTS

NIV+0
BESTAANDE SITUATIE
POPONCINI EN LOOTENS IR. ARCHITECTEN BVBA

15/06/2015

01 5 10M

positieve monument-waarde

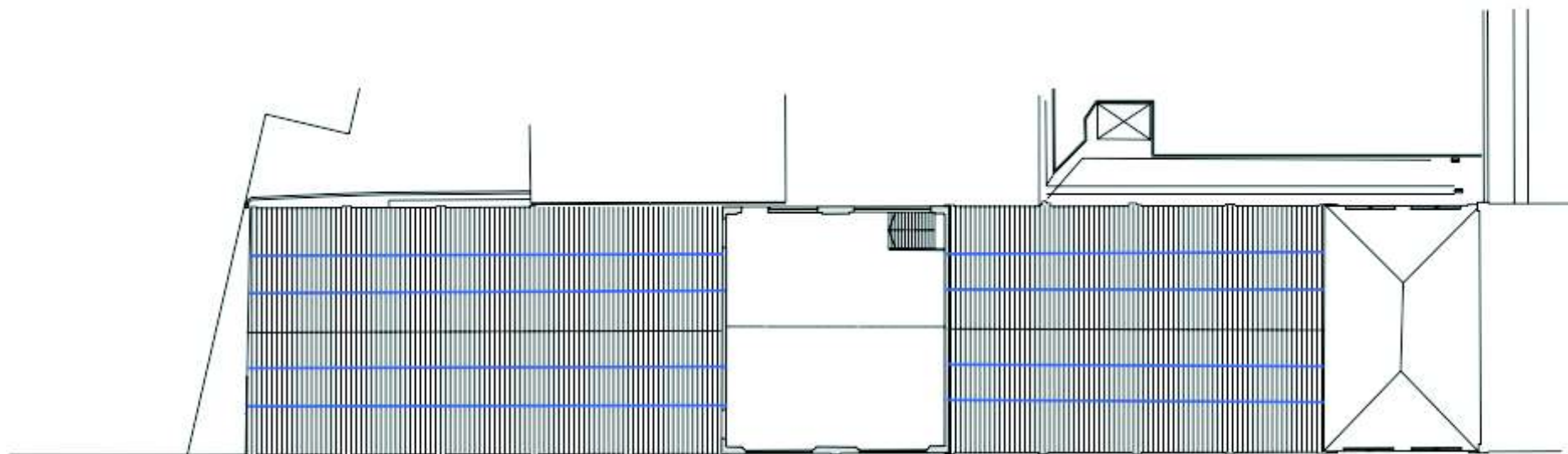
- 10 geklonken kolommen in situ te bewaren
- dubbele I-balken te bewaren
- steektrap te bewaren

VERBOUWING VAN EEN INDUSTRIEEL PAND TOT CITYLOFTS

NIV+1
 BESTAANDE SITUATIE
 POPONCINI EN LOOTENS IR. ARCHITECTEN BVBA

15/06/2015

indifferente monument-waarde

her in te richten lichtstraat

VERBOUWING VAN EEN INDUSTRIEEL PAND TOT CITYLOFTS

NIV+2
BESTAANDE SITUATIE
POPONCINI EN LOOTENS IR. ARCHITECTEN BVBA

15/06/2015

01 5 10M

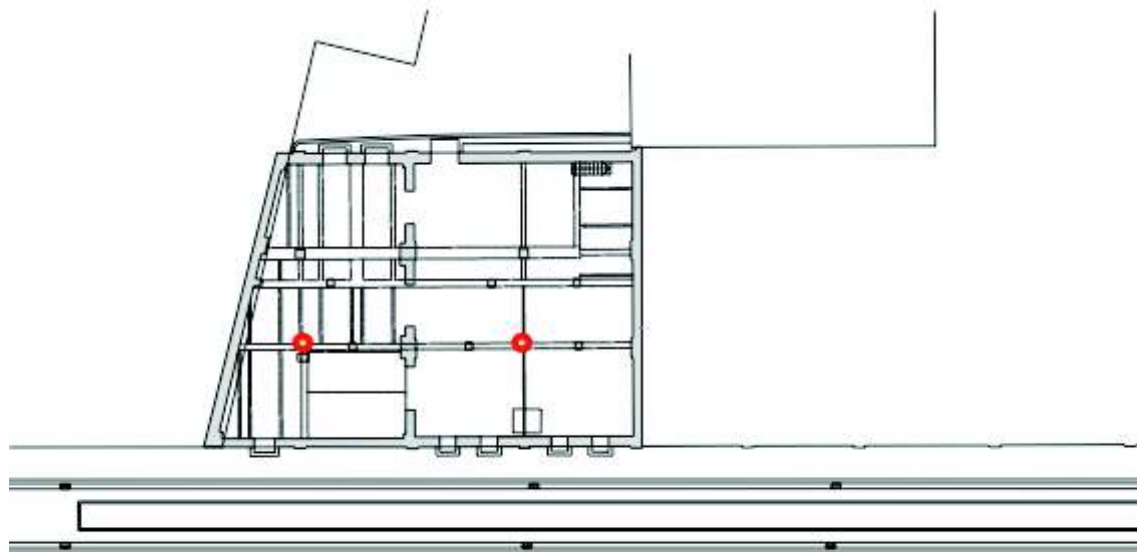
hoge monument-waarde
maximaal te behouden en te herstellen Polonceau-spanten

VERBOUWING VAN EEN INDUSTRIEEL PAND TOT CITYLOFTS

SNEDES
BESTAANDE SITUATIE
POPONCINI EN LOOTENS IR. ARCHITECTEN BVBA

15/06/2015

positieve monument-waarde

- 2 te bewaren gietijzeren kolommen en eventueel te hergebruiken op een andere locatie

VERBOUWING VAN EEN INDUSTRIEEL PAND TOT CITYLOFTS

NIV-1
BESTAANDE SITUATIE
POPONCINI EN LOOTENS IR. ARCHITECTEN BVBA

15/06/2015

0,1 5 10M

Toekomstperspectief

Zo'n 120 jaar stond dit werkhuis in dienst van verschillende bedrijven – aanvankelijk als werkhuis voor artisanale producten, nadien als kantoor- en tekenbureau (tenminste de 1ste verdieping), en tenslotte als garage (op het gelijkvloers). Kortom het gebouw leende zich voor verschillende functies in het bedrijfsleven. Nu het aan renovatie toe is, rijst tegelijk de vraag naar de herbestemming. Het lijkt logisch dat die in dezelfde hoek moet worden gezocht – in het bedrijfsleven. Maar gezien ook dat flink geëvolueerd is, dient de herbestemming van deze ruimtes ook aangepast. Toch kan het prima als showroom of ontvangstruimte functioneren. Zo kan het in principe perfect aansluiten bij de 'Congreszalen' van het Coveliersgebouw – zo het deze al niet voor een gedeelte kan vervangen: de parking van het Coveliersgebouw is immers geen attractief gezicht voor een congresganger – wel een groenzone boven een ondergrondse parking... Die zou bovendien kunnen worden uitgebreid met de (nu dicht gemetste) kelders van het werkhuis...

Het weze duidelijk dat oude werkhuis niet dient bewaard als een relikwie, wel dat zijn oorspronkelijke vormgeving maximaal bewaard blijft: zowel de bakstenen gevels met typische raamindeling, als de grote doorlopende ruimtes met gietijzeren kolommen, I-balken en Polonceau-spanten. De plafonds op de 1ste verdieping horen daar duidelijk niet bij. Wel is een herstel van de oorspronkelijke vormgeving van de bedaking wenselijk – in het bijzonder de lange doorlopende lichtstraten (zij het dat die niet in enkel glas hoeven uitgevoerd!). Mochten bovendien de oude troggewelfjes met tegelvloer evenals de kantelramen worden bewaard en hersteld, zou dit helemaal meegenomen zijn.

Het meest waardevol, is uiteraard het integrale behoud van deze ruimtes zoals 'Elixir d'Anvers' haar bedrijfsruimte (1840) heeft gerestaureerd (afb. 40), maar in geval van nood kan eventueel een bij-ruimte gecreëerd worden zoals bij de renovatie van de Montevideomagazijnen (1895) die in 2001 beschermd zijn en intussen nagenoeg gerestaureerd en uitgebreid met een extra vleugel (afb. 41).²⁸

afb. 40

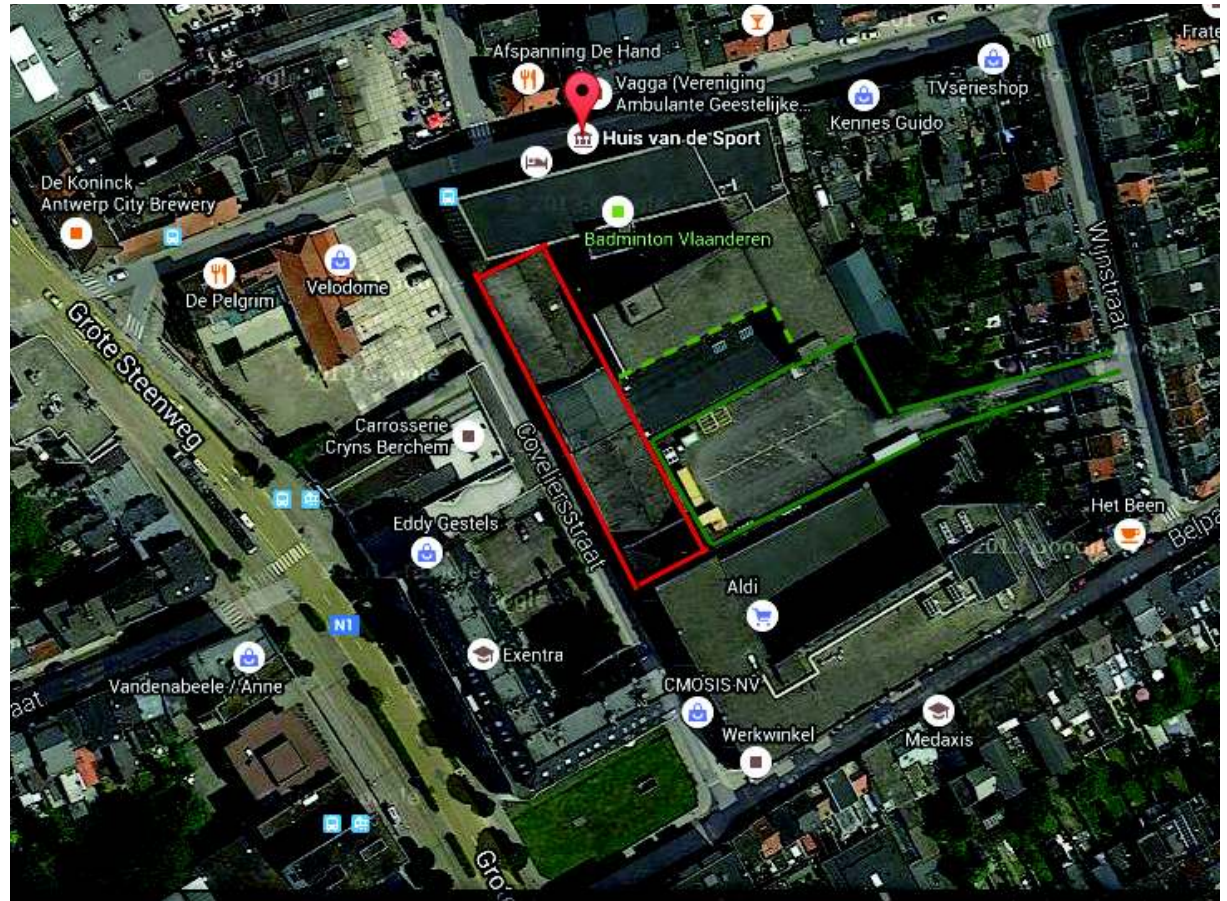
afb. 40: gerestaureerd interieur van Elixir d'Anvers

afb. 41

afb. 41: ontwerp van de raaklijn tussen de nieuwe vleugel en de bestaande magazijnen van het Montevideocomplex

²⁸ Zie <http://www.callebaut-architecten.be/downloads/callebaut-architecten-montevideo-pakhuizen.pdf>

afb. 42 toegang tot de parking van het Coveliersgebouw via de Wijnstraat 23

afb. 43: bouwblok Coveliersstraat – Boomgaardstraat – Wijnstraat – Belpairestaat in hun omgeving

Gezien het belang van dit pand – niet alleen historisch, bouwhistorisch maar ook stedenbouwkundig, lijkt overleg met de burens meer dan noodzakelijk – in het bijzonder met de Provincie Antwerpen.